

Οι πολλαπλές αρρενωπότητες στην ελληνική εφηβική λογοτεχνία

Νικητίδου Ευγενία

Νηπιαγωγός

ΠΜΣ στις Επιστήμες της Αγωγής: Δημιουργική Γραφή και Εκπαίδευση Π.Δ.Μ & ΑΠΘ
jennynik91@gmail.com

Περίληψη

Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται αποκλειστικά στο ανδρικό φύλο αποσκοπώντας να προβάλει τις τάσεις των τελευταίων ετών (2018-2023). Στο πλαίσιο αυτό, το μικρό δείγμα προσεγγίστηκε με βάση την πλοκή, και συγκεκριμένα τις συγκρούσεις που βιώνουν οι έφηβοι πρωταγωνιστές σε σχέση με τον έρωτα, τις σχέσεις με τους ενήλικες και τους συνομηλίκους, τις αναπαραστάσεις του ανδρισμού και της πολυπλοκότητάς του, τις κοινωνικοπολιτικές τους θέσεις, το περιθώριο, τον ηγεμονικό ανδρισμό και την αναζήτηση της ταυτότητας σε ελληνικά εφηβικά μυθιστορήματα. Σε αντίθεση με την πρώιμη εφηβική λογοτεχνία, όπου τα βιβλία ήταν κυρίως μεταφράσεις, σήμερα παρατηρείται μια σημαντική αύξηση της λογοτεχνικής παραγωγής από Έλληνες και Ελληνίδες συγγραφείς. Έτσι, συναντάμε ήρωες που απομακρύνονται από τις στερεοτυπικά αναμενόμενες στάσεις για το φύλο τους και προτείνουν νέα μοντέλα έμφυλων συμπεριφορών.

Λέξεις-κλειδιά: αρρενωπότητες, έφηβο αγόρι, ελληνικό μυθιστόρημα, πλοκή, συγκρούσεις

Abstract

This article focuses exclusively on the male gender, aiming to highlight trends from the past five years (2018-2023). Within this framework, the small sample was examined based on the plot, specifically the conflicts experienced by adolescent protagonists in relation to love, their relationships with adults and peers, representations of masculinity and its complexities, their sociopolitical positions, marginalization, hegemonic masculinity, and the search for identity in Greek young adult novels. Unlike early young adult literature, which primarily consisted of translations, there has been a significant increase in literary production by Greek male and female authors in recent years. As a result, we encounter heroes who break away from stereotypically expected gender roles and propose new models of gendered behavior.

Keywords: masculinities, teenager, Greek novel, plot, types of conflict in literature

Εισαγωγή¹

Σε κάθε εποχή και κοινωνία παρατηρείται ότι το άτομο φέρει εκ προοιμίου μια έμφυλη ταυτότητα ενώ ο συνακόλουθος διαχωρισμός σε άνδρα και γυναίκα οδηγεί αναπόφευκτα σε διαφορετική αντιμετώπιση (Balthazart, 2016) από το άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον. Τα φύλα είναι, ασφαλώς, μεν διαφορετικά αλλά οι διαφορές τους δομούνται πάνω σε στερεοτυπικές αναπαραστάσεις του φύλου (Ηρακλείδου, 2005). Εξαιτίας των κοινωνικών συμβάσεων, τα κοινωνικά υποκείμενα καλούνται να υιοθετήσουν την κατάλληλη έμφυλη συμπεριφορά. Έτσι, παραλείπονται οι πολυπλοκότητες (θηλυκοτήτων και) ανδρισμών (Connell, 2015) που δεν συμβαδίζουν με τα μοτίβα φύλου και τα έμφυλα στερεότυπα.

Σε έναν τέτοιο κόσμο όμως, η λογοτεχνία και δη η εφηβική προσφέρει το δικό της χώρο εγγραφής του φύλου, του ανδρισμού και της πολυπλοκότητάς του όπως παρουσιάζεται μέσα από τους έφηβους ήρωες που κατοικούν στις ιστορίες ως πρωταγωνιστές. Εδώ όμως προκύπτει το ερώτημα «Ποια είναι η λογοτεχνία που προορίζεται για νέα άτομα;» (Πάτσιου, 1996, σ.180). Καθώς η ταυτότητα και συνάμα το περιεχόμενο της εφηβικής λογοτεχνίας εξαρτάται από το ίδιο το κοινό² στο οποίο απευθύνεται, κατά κύριο λόγο, παρατηρείται ότι επικρατεί μια σύγχυση³ και δυσκολία (προσδι)ορισμού⁴ της. Τελικά, φαίνεται ότι ο όρος «νεανική λογοτεχνία» είναι πιο ικανοποιητικός καθώς θεωρείται ισότιμος με τον όρο εφηβική (Αναγνωστόπουλος, 1993, σ. 14).

Χωρίς αμφιβολία, η εφηβική λογοτεχνία διαδραματίζει έναν πολύπλευρο και σημαντικό ρόλο, καθώς συμβάλλει στην ανάπτυξη και την καλλιέργεια της προσωπικότητας του νέου ατόμου με απώτερο στόχο την κοινωνικοποίησή του (Ακριτόπουλος, 2011, σ.175). Παράλληλα, τα εφηβικά αφηγήματα βοηθούν τους αναγνώστες να αποκτήσουν αυτογνωσία (Αργυρού, 2009, σ.161) καθώς αναδύονται (αυθεντικές) επιθυμίες και προβλήματα (Χατζηδημητρίου-Παράσχου, 1996, σ. 173) που (προσ)ομοιάζουν με τα δικά τους. Έτσι, η εφηβική λογοτεχνία γίνεται το όχημα για να ξεφύγουν από τον εγωκεντρισμό τους, προβάλλοντας συγκρίσεις με τους ήρωες ενώ αναδύονται ταυτόχρονα και οι απαντήσεις που (ανα)ζητούν (Αργυρού, 2009, σσ. 82-83). Τέλος, καθώς ο έφηβος προσπαθεί να διαμορφώσει την ταυτότητά του (Γκίβαλου, 2011,

1 Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος της διπλωματικής μου εργασίας η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, υπό την επιστημονική καθοδήγηση της καθηγήτριας Παιδικής Λογοτεχνίας, Μένης Κανατσούλη.

2 Τα όρια της εφηβείας είναι ασαφή και δύσκολο να καθοριστούν γιατί μένει κρυμμένη η αντιπαραβολή μεταξύ εφηβείας και νεότητας (Αργυρού, 2009· Παράσχου, 1996). Οι νέοι που ανήκουν στην προεφηβική και εφηβική ηλικία διαφοροποιούνται αναγνωστικά γιατί αλλάζουν τα ενδιαφέροντα τους (Αναγνωστόπουλος, 1993, σ.16).

3 Η σύγχυση αυτή αντικατοπτρίζεται και στην κατηγοριοποίηση των εφηβικών βιβλίων από τους εκδοτικούς οίκους στην Ελλάδα (Αργυρού, 2009, σ. 95).

4 Στο εξωτερικό, έχει καθιερωθεί ο όρος «literature for young adults» από την άλλη, στην ελληνική μυθιστοριογραφία, συναντώνται περισσότερες δυσκολίες. Για παράδειγμα, ο όρος «λογοτεχνία για εφήβους» δεν είναι σαφώς καθορισμένος, λόγω σύγχυσης με τη «λογοτεχνία για παιδιά και νέους». Αν υιοθετηθεί αυτός ο όρος φαίνεται ότι μια ηλικιακή ομάδα (π.χ. 16-18 ετών) αγνοείται και δεν λαμβάνονται υπόψη τα αναγνωστικά της ενδιαφέροντα (Κοντολέων, 1996, σ.168).

σ. 21) και την αντίληψη του κόσμου που τον περιβάλλει είναι σημαντικό να αναζητήσουμε πώς αυτή η λογοτεχνία αφυπνίζει/προβληματίζει τους έφηβους και ανοίγει τους ορίζοντες τους (Αναγνωστόπουλος, 1993, σ.15). Ερωτήματα που γεννιούνται ειδικά αναφορικά με το ανδρικό φύλο μπορεί είναι: Με ποιους τρόπους οι σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς προσεγγίζουν τους ανδρικούς χαρακτήρες; Επιλέγουν να καταρρίψουν τα στερεότυπα που συνδέονται με τον ανδρισμό ή διατηρούν χαρακτήρες που ακολουθούν παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους και συμπεριφορές; Προτιμούν να εξερευνούν θέματα όπως το ευαίσθητο/εύθραστο αγόρι ή/και το ομοφυλόφιλο (αμφισβητούμενος ανδρισμός) για να προβληθούν οι πολλαπλοί ανδρισμοί; Σωματοποιείται ο ανδρισμός μέσω του εφηβικού σώματος; Οι έφηβοι ήρωες εκδηλώνουν ή καταπνίγουν τα συναισθήματά τους;

Στο πλαίσιο της συζήτησης για τα ζητήματα που εξετάζει η λογοτεχνία για εφήβους, παρατηρούμε ότι συμφωνούν με τα χαρακτηριστικά και τις προκλήσεις της εφηβικής ηλικίας (Αναγνωστοπούλου, 2011, σ.39). Θέματα που πηγάζουν από τους προβληματισμούς των εφήβων είναι οι σχέσεις με τους γονείς⁵ (Πάτσιου, 1996, σ.182) και η αμφισβήτηση της γονικής παντοδυναμίας, το όνειρο της αλλαγής του κόσμου και η αντιμετώπιση του άγνωστου μέλλοντος (Κοντολέων, 1996, σ. 168), ο έρωτας και η ερωτική απογοήτευση (Κανατσούλη, 2020 · Χατζηδημητρίου-Παράσχου, 1996), οι διαπροσωπικές σχέσεις και η απομόνωση (Γκίβαλου, 2011, σ. 21). Ιδιαίτερα, τα εφηβικά μυθιστορήματα του 21^{ου} αιώνα, χωρίς διάθεση ωραιοποίησης αλλά με ωμό, ρεαλιστικό χαρακτήρα (Καλογήρου & Μαλαφάντης, 2013 · Κανατσούλη, 1996) και κοινωνικοπολιτική χροιά (Πολίτης, 2020, σσ. 506-507), συνδέονται με δυσάρεστα κοινωνικά προβλήματα, όπως η βία, η αμφισβήτηση των κοινωνικών κανόνων (Κανατσούλη, 2020, σσ. 527, 529), η διαφθορά και οι δομές εξουσίας (Πολίτης, 2020).

Στη σύγχρονη εφηβική λογοτεχνία αποκαλύπτεται ότι οι ανδρικές ταυτότητες δεν είναι αδιαπραγμάτευτες, αλλά αντίθετα εξελίχθηκαν περισσότερο συγκριτικά με την απεικόνιση της θηλυκότητας, γιατί συνδυάζουν μοναδικά χαρακτηριστικά και των δύο φύλων, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τη ρευστότητα της (έμφυλης) ταυτότητας (Τσιλιμένη, 2013, σ. 109 · Οικονομίδου, 2013, σσ. 297, 299). Προκειμένου να διερευνήσουμε πώς παρουσιάζονται το αγόρι και οι άλλες μορφές ανδρισμού έχει ενδιαφέρον να προβούμε σε μια ανασκόπηση της εφηβικής λογοτεχνίας.

Η ελληνική εφηβική λογοτεχνία του μεσοπολέμου, από τη δεκαετία του '30 πραγματεύεται το θέμα του έρωτα και των επώδυνων εμπειριών του που οδηγούν από την εφηβεία στην ενηλικίωση όπως στην *Ερσικά* (1934) του Κ. Πολίτη και στο *Ταξίδι στον Έσπερο* (1946) του Α. Τερζάκη (Χατζηδημητρίου-Παράσχου, 1996, σ. 175). Οι πρωταγωνιστές των εφηβικών μυθιστορημάτων της δεκαετίας του '50 και '70 παρουσιάζονται στην διεθνή βιβλιογραφία άλλοτε αντικομοφομιστές και ασυμβίβαστοι με την κοινωνική πραγματικότητα όπως ο *Φύλακας στη σίκαλη* (1951) του J.D. Salinger (Πολίτης, 2013, σ. 26) και στο *Ένας επαναστάτης χωρίς αιτία* (1955) του John Howlet (Κοντολέων, 2011, σ. 52) και άλλοτε αντισυμβατικοί όπως στο *Ο Πόλεμος της σοκολάτας*

⁵ Ειδικά ως προς αυτό, οι Έλληνες συγγραφείς προτιμούν θέματα που σχετίζονται τόσο με τη δομή της οικογένειας όσο και με αυτήν της κοινωνίας (Αργυρού, 2009, σ. 203).

(1974) του R. Cormier απέναντι στο ανδροκρατούμενο κόσμο που επιδιώκει να συνθλίψει εκείνον που απομακρύνεται από τα τυποποιημένα μοντέλα αρρενωπότητας (Κανατσούλη, 2008, σ. 276). Μαζί με αυτούς τους ήρωες, την αναζήτηση της ταυτότητάς του επιδιώκει και ο ήρωας από το *Είμαι το τυρί* (1994). Παρόμοια με τη διεθνή παραγωγή, οι έφηβοι ήρωες της δεκαετίας του '90 του Μ. Κοντολέον δοκιμάζονται και κινούνται είτε σε μια διαδικασία αυτοανακάλυψης, όπως στον *Δομήνικο* (1992) (Ακριτόπουλος, 2011), είτε παρουσιάζονται περιθωριακοί και τοξικοεξαρτώμενοι όπως *Το ταξίδι που σκοτώνει* (1989). Άλλωστε, ο κόσμος των ναρκωτικών απαντάται συχνά στα ελληνικά εφηβικά αναγνώσματα (Κωτόπουλος, 2013, σ. 283).

Την ίδια περίοδο, κυκλοφορούν στην Ελλάδα μεταφράσεις πρωτοπόρων έργων με ήρωες ομοφυλόφιλους νέους που πάσχουν από AIDS όπως στους *Χαρταετούς της νύχτας* (1994) της Μ. Ε. Κερρ (Αργυρού, 2009 · Κανατσούλη, 2011), ενώ, κόντρα στα ανδρικά στερεότυπα, προβάλλεται και ο αυτόχειρας Ρόμπερτ από το *Δεν υπάρχουν τίγρεις στην Αφρική* (1992) του Ν. Silver (Αργυρού, 2009). Σταδιακά, παίρνουν τη σκυτάλη και οι Έλληνες συγγραφείς προτείνοντας διαφορετικά μοντέλα ανδρισμού όπως στο *Γεύση Πικραμύγδαλου* (1995) του Μ. Κοντολέον, δίνοντας μια διαφορετική προσέγγιση της οροθετικότητας (Κανατσούλη, 1996 · Χωρεάνθη, 1996). Με το θέμα του αμφισβητήσιμου ανδρισμού και την εκθηλυμένη ανδρική συμπεριφορά καταπιάνεται η Β. Μάστορη στο *Γυμνάσιο* (1993) (Κωτόπουλος & Καρασαββίδου 2011, σ. 277). Αντίστοιχα, το συναισθηματικό και τρυφερό αγόρι παρουσιάζει η Λ. Μέρικα στο *Λάκης ο Ντριν* (1999) (Κανατσούλη, 2008, σσ. 263-264). Με την είσοδο του 21^{ου} αιώνα εμφανίζεται μια νέα γενιά Ελλήνων συγγραφέων εφηβικής λογοτεχνίας που καταπιάνεται με πολλά τολμηρά θέματα (Παπαδάτος, 2014, σ. 41) παρουσιάζοντας αμφιλεγόμενες προσωπικότητες. Ανάλογα παραδείγματα αποτελεί ο «κακός» μαθητής στο *Τα πουλιά στο χιόνι* (2007) της Τ. Τίγκα που όμως προβάλλεται γενναιοδωρός και δίκαιος (Γαβριηλίδου, 2011, σ. 301), το μοναχικό ευαίσθητο αγόρι στο *Κονσερβοσυλλέκτη* (2008) του Κ. Μαργαρίτη (Κανατσούλη, 2014, σ. 773) και ο ομοφυλόφιλος νέος στο *Όνειρα από μετάξι* (2022) της Λ. Ψαραύτη, που όμως αποδίδεται στερεοτυπικά (Κωτόπουλος & Καρασαββίδου, 2011, σσ. 278-279).

Αναφορικά με την αφηγηματικές και υφολογικές επιλογές που ακολουθεί η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία για εφήβους προτιμάται η ρεαλιστική γραφή (Κανατσούλη, 1996, σ. 188), οι πειραματισμοί με την πολυπρόσωπη οπτική γωνία (Παπαδάτος, 2014, σ. 46) και ο συνδυασμός τρίτοπρόσωπου ετεροδιηγητικού και πρωτοπρόσωπου ομοδιηγητικού αφηγητή με την ενδιάμεση χρήση ημερολογίου ή αλληλογραφίας (Αργυρού, 2009, Stephens, 2009). Γενικά, υπάρχει μια πολυφωνία που αντανακλά ένα κόσμο σε συνεχή μεταβολή. Συνεκδοχικά, οι χαρακτήρες γίνονται σφαιρικοί και πολυεπίπεδοι που ξεφεύγουν στερεοτυπικών αναπαραστάσεων (Κιοσσές, 2018, σ. 3), ενώ η ενεστωτική αφήγηση δημιουργεί αίσθηση αμεσότητας (Stephens, 2009, σ. 143). Η πλοκή είναι απροσδόκητη (Παπαδάτος, 2014, σ. 46) και κρατά τον αναγνώστη σε εγρήγορση αφού υπάρχει δράση (Πάτσιου, 1996, σ. 180). Από την αρχή, αναφέρεται ένα σημαντικό γεγονός που καθορίζει την εξέλιξη της ιστορίας (Κανατσούλη, 1996, σ. 184), ενώ υπάρχει και ομαλή διαδοχή των επεισοδίων (Πάτσιου, 1996, σ. 180). Τέλος, οι πρωταγωνιστές είναι έφηβοι (Γκίβαλου, 2011, σ. 22) και το σκηνικό είναι οικείο στους αναγνώστες, συνήθως το σχολείο και το σπίτι (Αργυρού, 2009· Κανατσούλη, 1996).

Στη συνέχεια, θα αναζητήσουμε τους μυθοπλαστικούς τρόπους με τους οποίους σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς δημιουργούν ανδρικούς εφηβικούς χαρακτήρες στην σημερινή εποχή. Το μικρό δείγμα θα ταξινομηθεί με βάση τρεις συγκρούσεις που αναδύονται μέσω της πλοκής, εφόσον και η περίοδος της εφηβείας είναι κατ' εξοχήν συγκρουσιακή. Πιο συγκεκριμένα, αυτές είναι: η σύγκρουση του ατόμου με τον εαυτό του, η σύγκρουση με τον άλλον και η σύγκρουση με την κοινωνία, συζητώντας ταυτόχρονα τους θεματικούς άξονες, όπως έρωτας, φιλία, οικογένεια, σχέση με πολιτική και κοινωνία, περιθωριοποίηση, ζητήματα ταυτότητας.

I. Σύγκρουση με τον εαυτό

Εικόνα 1

Το πρώτο μυθιστόρημα που περιγράφει την εσωτερική πάλη που βιώνει ο ήρωας, καθώς καλείται να αντιμετωπίσει ηθικά διλήμματα (Αργυρού, 2009, σ. 407) είναι το μυθιστόρημα *Στο πάρκο με τις νεραντζιές* (2020) της Ιωάννας Αργυρού. Συγκεκριμένα, η συγγραφέας παρουσιάζει δύο έφηβους, μαθητές Γυμνασίου, οι οποίοι προέρχονται από οικογένειες που έχουν διαλυθεί. Μέσα από τη ματιά της Λίζας και του Έκτορα, αναδεικνύονται η οικογένεια, το νέο ξεκίνημα, η φιλία και η ωρίμανση. Οι δρόμοι των δύο πρωταγωνιστών διασταυρώνονται, όταν ο Αλέξης, ο πατέρας της Λίζας, θα δημιουργήσει δεσμό με τη Μαίρη, τη μητέρα του Έκτορα. Ο χαρακτήρας του Έκτορα, ενός εφήβου που αμφισβητεί τα έμφυλα στερεότυπα, προσφέρει μια νέα προσέγγιση στην εικόνα του ευαίσθητου αγοριού. Το μινιμαλιστικό εξώφυλλο συμφωνεί με τον τίτλο μεταφέροντας την ουσία του κειμένου (Εικόνα 1). Ο σκύλος επιλέγεται να απεικονιστεί, καθώς παίζει καθοριστικό ρόλο στη γνωριμία του Έκτορα με τον Αλέξη.

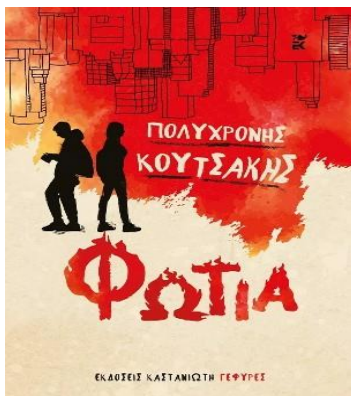
Η σχέση του ήρωα με τους ενηλίκους αντανακλάται μέσα από τη σχέση του Έκτορα με τη μητέρα του καθώς ζει αποκλειστικά μαζί της. Ο πατέρας του τούς εγκατέλειψε για να ακολουθήσει ένα τσίρκο, αν και του στέλνει αραιά κάποιες κάρτες από διάφορα μέρη του κόσμου κρατώντας ζωντανή την ελπίδα του Έκτορα για μια μελλοντική επανένωση σαν μια «κανονική» οικογένεια. Βέβαια, κάποια στιγμή θα

συνειδητοποιήσει ότι αυτό δεν είναι εφικτό. Εξαιτίας, λοιπόν, του ισχυρού δεσίματος με τη μητέρα του, επιδιώκει να μην τη στενοχωρεί φορτώνοντάς την με τις δικές του έγνοιες. Αντίθετα, αναγνωρίζει όλα όσα έχει κάνει για εκείνον και δεν θέλει να την κακοκαρδίζει, ακόμα κι αν δεν είναι ευδιάθετος. Έτσι, αποκαλύπτεται σταδιακά η ταυτότητα ενός αγοριού που έχει ενσυναίσθηση και ευαισθησία με μέγιστη απόδειξη της αγάπης του για εκείνη να παραμερίζει τις δικές του επιθυμίες (μαθήματα φλάουτου) για να την υποστηρίξει όταν αυτή μένει άνεργη. Από την άλλη πλευρά, αποζητά ένα πατρικό πρότυπο για να ταυτιστεί μαζί του, να ακούσει τις συμβουλές ενός πατέρα και να μοιραστεί τις δυσκολίες μαζί του. Αυτό θα βρει στο πρόσωπο του νέου συντρόφου (Αλέξη) της μητέρας του.

Οι σχέσεις του πρωταγωνιστή με τους συνομηλίκους του χαρακτηρίζονται απ' την ανάγκη του να τους εντυπωσιάσει αλλά με κίνητρα αγαθά. Δηλαδή, προσπαθεί να ευχαριστεί τους άλλους, προκειμένου να γίνει αποδεκτός απ' τους συμμαθητές του εξαιτίας της έλλειψης αυτοπεποίθησης και της ανασφάλειάς του, δεδομένης της απόρριψης από τον πατέρα. Παρά τις προσπάθειές του να είναι καλός στο μπάσκετ, πιστεύοντας ότι έτσι θα γίνει αρεστός, δεν τα καταφέρνει. Συνεπώς, το μπάσκετ εγγράφεται τόσο σαν επιτυχία των αγοριών στα κορίτσια όσο και ως ένδειξη δημοφιλίας ανάμεσα στα αγόρια. Αντ' αυτού ο Έκτορας έχει καλλιτεχνική κλίση (μουσική) που του προσφέρει, όμως, μια μερική διέξοδο από τα προβλήματά του χωρίς να του εξασφαλίζει την αναγνώριση που επιζητά. Αόρατος από τους συμμαθητές του και θύμα εκμετάλλευσης της κοπέλας (Άννα) που αγαπά, σύντομα νιώθει και πάλι απομονωμένος και αβοήθητος. Πληγωμένος από τη συμπεριφορά τους, αναζητά αδιάκοπα και ακούραστα ένα μέρος για να ανήκει. Αυτό θα αλλάξει όταν θα γνωρίσει τον Φίλιππο, ένα αγόρι εξίσου περιθωριοποιημένο.

Η Αργυρού προτάσσει το αγόρι που δεν διστάζει να εκδηλώσει τις αδυναμίες του, δείχνοντας ότι δεν είναι άτρωτος στις εξωτερικές συνθήκες. Προς το τέλος, ο ήρωας αποδέχεται τον εαυτό του, κάνει την αυτοκριτική του και μεταμορφώνεται σε πιο δυναμική ανδρική προσωπικότητα, γιατί επιθυμεί να χαίρει εκτίμησης και σεβασμού. Ο δύσκολος δρόμος που ακολούθησε ήταν μονόδρομος για να επιτευχθεί η ωρίμανση του ήρωα, αλλά πλέον νιώθει χαρά και πληρότητα αφού γίνεται δεκτός στο Μουσικό λύκειο, συνάπτοντας παρέες με συμμαθητές που μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα, δημιουργώντας, παράλληλα, και εφηβικό συγκρότημα. Κλείνοντας, με βάση τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι οι έμφυλες ταυτότητες αποδίδονται αντεστραμμένα για τα δύο φύλα αφού ο Έκτορας έχει υιοθετήσει χαρακτηριστικά που είναι συνυφασμένα με τη θηλυκή πλευρά, όπως ευαισθησία, τρυφερότητα, δειλία, παθητικότητα και υποχωρητικότητα στις επιθυμίες των άλλων. Αντίθετα, η Άννα έχει πιο ισχυρή και δυναμική προσωπικότητα.

Εικόνα 2

Στην ίδια κατηγορία μυθιστορημάτων ανήκει και η *Φωτιά* (2022) του Πολυχρόνη Κουτσακή. Το βιβλίο χάρισε στο συγγραφέα το βραβείο του «Συγγραφέα Εφηβικού - Νεανικού Βιβλίου για Εφήβους και Νέους» απ' το Ελληνικό Τμήμα IBBY- Κύκλος Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου. Και εύλογα, καθότι το βιβλίο θίγει σύγχρονα εφηβικά ζητήματα όπως κοινωνικές παθογένειες, ιδεολογικές πεποιθήσεις και κοινωνικές προκαταλήψεις προκαλώντας τους ήρωες να αναλάβουν την ευθύνη των πράξεών τους και να σκεφτούν ποια ενήλικη εικόνα επιθυμούν για το μέλλον τους. Αν και οι χαρακτήρες είναι μυθοπλαστικοί, η ιστορία βασίζεται στην αληθινή φωτιά που έβαλαν διαδηλωτές στην τράπεζα Marfin, πριν 15 χρόνια. Ο ήρωας, ο Θωμάς, θα χάσει την αδερφή του στη φωτιά του βιβλίου, ως εκ τούτου και ο αποκαλυπτικός τίτλος του. Όλα αυτά περιστρέφονται γύρω από τον ετεροφυλικό έρωτα δύο εφήβων από διαφορετικά ιδεολογικά περιβάλλοντα. Αυτοί δημιουργούν έναν τόσο ισχυρό δεσμό που αντέχει, παρά το τραγικό γεγονός. Αν και το βιβλίο δομείται σε δύο οπτικές (του πρωταγωνιστή και της Άννας), θα μελετήσουμε πως σκιαγραφείται το προφίλ του Θωμά. Το εξώφυλλο με το χαρακτηριστικό κόκκινο χρώμα και τις φλόγες προϋδεάζει τους αναγνώστες για το γεγονός που θα πυροδοτήσει την πλοκή. Η ανδρική και γυναικεία φιγούρα μαζί με τα ανεστραμμένα κτίρια πιθανώς συμβολίζουν κοινωνικές καταστάσεις και δομές ή και την ανατροπή τους (Εικόνα 2).

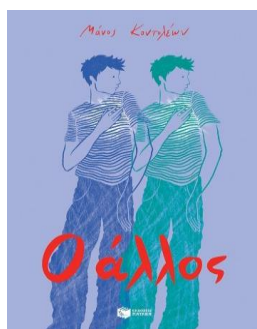
Ο Θωμάς είναι ένας σύγχρονος νέος που πηγαίνει στη Β' Λυκείου. Έχει έναν καλό παιδικό φίλο, τον Σπύρο, ο οποίος είναι ομοφυλόφιλος. Όταν ο τελευταίος χωρίζει, ο Θωμάς τον στηρίζει, υπερασπιζόμενος τη διαφορετικότητά του γιατί τον αγαπά όπως είναι. Όμως ο ίδιος δεν έχει πολλές παρέες ούτε ανήκει σε κάποια κλίκα στο σχολείο, γεγονός που εξηγεί γιατί αισθάνεται «παρείσακτος», πράγμα που ίσως συνδέεται με την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του που δεν συμβαδίζει με αυτή των συμμαθητών του. Ωστόσο παρουσιάζεται τολμηρός και αντιτίθεται στην κατάληψη του σχολείου, επειδή διψά για μάθηση και δεν θέλει να χάσει χρόνο ούτε μπορεί να φοιτήσει σε φροντιστήριο. Για τη στάση του αυτή, δεν νιώθει υπόλογος απέναντι στους συμμαθητές του και αδιαφορεί για τις κακοπροαίρετες απόψεις τους για εκείνον.

Η σχέση του Θωμά με τους ενήλικες χαρακτηρίζεται από ωριμότητα, αλληλοκατανόηση και νοιάξιμο. Σέβεται και νιώθει ευγνωμοσύνη προς τη μεγαλύτερη αδερφή του που του δίνει χαρτζιλίκι και εργάζεται για να παρέχει τα βασικά στο σπίτι, την σκεπάζει τρυφερά το βράδυ όταν τη βλέπει εξαντλημένη. Ο πατέρας απουσιάζει από τη στιγμή της γέννησής του, ενώ η μητέρα του συμπεριφέρεται επίσης αδιάφορα, εξαιτίας των ρομαντικών φαντασιώσεών της ότι θα ξαναγίνουν κάποτε «τετραμελής οικογένεια». Εντούτοις, ο ήρωας μεγαλώνει σ' ένα καθαρά γυναικείο περιβάλλον και δείχνει εκτίμηση για το άλλο φύλο, χωρίς να επιβαρύνει οικονομικά την οικογένειά του με επιπλέον απαιτήσεις.

Ο Θωμάς εκλογικεύει τον έρωτα σε όλη τη διάρκεια της αφήγησης και δεν παρασύρεται εύκολα από αυτόν, παρά τα αισθήματά του για την Άννα. Η άρνησή του πηγάζει από τη διαφορά της κοινωνικής τους τάξης αλλά και των ιδεολογικών απόψεών τους, που συχνά δεν συμπίπτουν. Όμως, η ερωτική επιθυμία και η έλξη θα μειώσουν τις αποστάσεις που τους χωρίζουν, παρόλο που συχνά βιώνει σύγχυση για τις ερωτικές προτιμήσεις του άλλου φύλου (συμμαθήτριες, μητέρα) και αδυνατεί να καταλάβει γιατί τα «κακά» αγόρια έλκουν τα κορίτσια αντί εκείνων που συμπεριφέρονται με σεβασμό. Αν και έχει κάποιες στερεοτυπικά παραδοσιακές απόψεις για τον ανδρισμό, όπως το να πληρώσει τον λογαριασμό στην πρώτη έξοδο με κοπέλα, μετριάζονται μερικώς από την ευγένειά του.

Με τη δολοφονία της αδερφής του, ο χαρακτήρας του θα αλλάξει άρδην. Φέρεται ασυγκίνητα, σκληρά απέναντι στις ερωτικές του συντρόφους, γιατί πονάει και θέλει να επιβιώσει όλης αυτής της αδικίας. Γίνεται αντιδραστικός και είρωνας και απέναντι στους άλλους ενήλικους (ψυχολόγος, δικηγόρος) γιατί τον κατακλύζει η οργή. Παράλληλα, η δοκιμασία αυτή τον κάνει πιο ενεργά σκεπτόμενο, γιατί αρχίζει και διαμορφώνει άποψη για την κοινωνία και την ευρύτερη πολιτική. Έτσι, καταδεικνύει τις αδυναμίες της αστυνομίας να βρουν τους ένοχους κι αναλαμβάνει πρωτοβουλία ώστε να επικηρυχτούν. Τελικά, κάνει την αυτοκριτική του κι αναγνωρίζει τα λάθη του. Η πτώση του ήταν απαραίτητη για να εξελιχθεί ο ίδιος ως χαρακτήρας αλλά αυτό του προσδίδει ταυτόχρονα αληθοφάνεια. Πιο ώριμος και διαλεκτικός, γίνεται ζευγάρι με την Άννα και το ευτυχισμένο τέλος πραγματώνεται.

II. Σύγκρουση με τον άλλον

Εικόνα 3

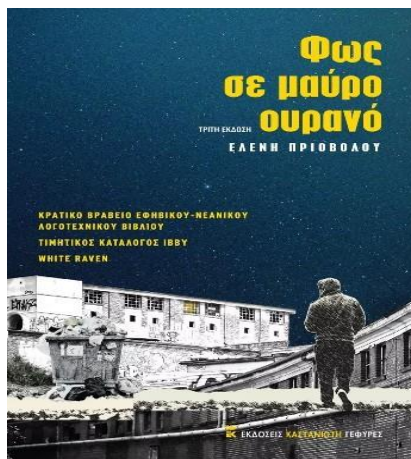
Η επόμενη κατηγορία αφορά τη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο άτομα (Αργυρού, 2009, σ.320) και προκύπτει όταν ο ένας χαρακτήρας προσπαθεί να επιβληθεί στον άλλον. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και το μυθιστόρημα *Ο Άλλος* (2022) του Μάνου Κοντολέων που αφορά για την ταυτότητα, την καταγωγή και το τραύμα. Δύο δίδυμοι, ο Βάιος και ο Φώτος, έχουν χωριστεί στη γέννα. Ο πρώτος υιοθετήθηκε από μια ευκατάστατη οικογένεια, ενώ ο δεύτερος μεγάλωσε με τη βιολογική. Ο ένας αγνοεί την ύπαρξη του άλλου, μέχρι που η αλήθεια θα αποκαλυφθεί. Το υπαινικτικό εξώφυλλο δείχνει δύο πανομοιότυπες αγορίστικες φιγούρες που διαφοροποιούνται χρωματικά υποδηλώνοντας την αναπόφευκτη σύγκρουση κατά την οποία θα έρθουν αντιμέτωποι (Εικόνα 3).

Οι δύο πρωταγωνιστές διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις συνθήκες ζωής που μεγαλώνουν και συνακόλουθα την οικονομική τους κατάσταση. Συγκεκριμένα, ο Βάιος απολαμβάνει μια προνομιούχα και ανέμελη ζωή, γεμάτη αγάπη και ασφάλεια, όντας το θετό παιδί επιχειρηματιών, ενώ ο Φώτος ζει με τον πατέρα του σε μια υποβαθμισμένη συνοικία της Αθήνας «κάτω από τον ίσκιο της μιζέριας». Το κοινωνικό χάσμα απεικονίζεται με πολλούς τρόπους, όπως ότι ο Φώτος οδηγεί ένα «ξεχαρβαλωμένο μοτοποδήλατο». Μεγαλώνοντας ο Φώτος με τον πατέρα του, έναν μεσήλικα άντρα αδίστακτο, χωρίς ηθικούς φραγμούς και με αρκετά φαλλοκρατικές πεποιθήσεις, δεν μπορεί να ξεφύγει από το παραδοσιακό ανδρικό πρότυπο. Στην αρχή, λοιπόν, ο Φώτος εκδηλώνει παραβατική συμπεριφορά αφού δεν διστάζει να κλέψει μερικά χαρτονομίσματα απ' τον οποιονδήποτε (είτε πατέρα είτε άγνωστο). Συγχρόνως, συμπεριφέρεται μάγικα, οδηγεί επιθετικά και επικίνδυνα και διεκδικεί όσα πιστεύει ότι του στερήσε ο Βάιος. Προκειμένου να αποφύγει το υπαρξιακό κενό, ρίχνεται με πάθος στη διασκέδαση, εκτονώνοντας έτσι την θλίψη και τον πόνο του. Μια ακόμη διαφορά εντοπίζεται στο βλέμμα τους. Η ματιά του Βάιου είναι «γελαστή» αντικατοπτρίζοντας την αγνότητα του χαρακτήρα του, ενώ του Φώτου «σκληρή» αντανakλώντας τις δυσκολίες που γνώρισε από νωρίς στη ζωή του. Έτσι, παρά την εξωτερική ομοιότητά τους, το θέμα της ταυτότητας επανέρχεται στο προσκήνιο και το κεντρικό ερώτημα «ποιος είναι ποιος» αλλά και ποιος είναι πιο τυχερός, αναφορικά με τον τρόπο που ανδρώθηκε, συνεχίζει να ταλανίζει τους ήρωες.

Η σχέση του έφηβου με τον σημαντικό *άλλο*, δηλαδή τον βιολογικό πατέρα, αποτυπώνεται μάλλον αρνητικά. Ο μέθυσος πατέρας, άνθρωπος του περιθωρίου, ξοδεύει τα χρήματα που βγάζει ως παλιατζής αδιαφορώντας πλήρως για τον γιο του, άλλωστε έχει ήδη πουλήσει τον έναν για να αποκτήσει χρήματα. Έτσι, δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση έμπιστο και καλό πατρικό πρότυπο για τον Φώτο. Πολύ περισσότερο αφού αυτός γνωρίζει το αληθινό του πρόσωπο και δεν πείθεται πια από τα ψέματα που του αραδιάζει για τη νεκρή του μητέρα, ενώ τολμά να τον αντιμετωπίσει κατάματα. Στην πραγματικότητα, ο πατέρας αποποιείται τις συνέπειες των πράξεών του και δεν πείθει κανένα από τους γιους του όταν, χωρίς δισταγμό, δακρύζει φορώντας το προσωπίο του θλιμμένου πατέρα, για να εκβιάσει τους θετούς γονείς.

Το θέμα του έρωτα προβάλλεται μέσω των πρωταγωνιστών άλλοτε ενάρετα και αγνά και άλλοτε με (δι)εκδικητικότητα. Ο μεν Βάιος αισθάνεται ερωτευμένος με την καλύτερη φίλη του και ανακαλύπτει τον έρωτα μαζί της, αντίθετα ο Φώτος, εξαιτίας του φθόνου για τον αδερφό του, διεκδικεί ανοιχτά την Έλσα. Δείχνει αυτοπεποίθηση σε αντίθεση με την διστακτικότητα του Βάιου, αντιγράφοντας κινήσεις που παραπέμπουν σε «μάτσο» ανδρισμό (τραχιά φωνή, βλέμμα «γερακιού»), επιδεικνύοντας απροκάλυπτα τη γενναιότητά του και τα κατορθώματά του. Έτσι, το «κακό» αγόρι δεν διστάζει να κάνει ριψοκίνδυνες βουτιές μόνο και μόνο για να επιβεβαιωθεί και να θαυμαστεί απ' το άλλο φύλο.

Στο τέλος, τα πράγματα θα ισορροπήσουν και θα αποκατασταθεί η σχέση των δύο αδερφών αλλά και η αδικία, αφού οι γονείς του Βάιου υιοθετούν και τον Φώτο. Έτσι του μια δεύτερη ευκαιρία για μια καλύτερη ζωή. Εξελιγμένος, δεν νιώθει την ανάγκη να ανταγωνιστεί τον αδερφό του και αποσύρεται από την ερωτική διαμάχη. Άλλωστε, η ταυτότητά τους δε βασίζεται στην μεταξύ τους ομοιότητα αλλά απορρέει από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της προσωπικότητας που θα καλλιεργήσει ο καθένας οδεύοντας προς την ενηλικίωση.

Εικόνα 4

Στον ίδιο τύπο σύγκρουσης, ανήκει το βιβλίο *Φως σε μαύρο ουρανό* (2020) της Ελένης Πριοβόλου που απέσπασε το «Κρατικό Βραβείο Εφηβικού-Νεανικού Λογοτεχνικού Βιβλίου» της IBBY (Εικόνα 4). Πρόκειται για την ιστορία του Ντίνου, ενός δεκαεξάχρονου αγοριού που εγκαταλείπει την οικογενειακή εστία για να ξεφύγει από το βίαιο περιβάλλον και την πατρική εξουσία αναζητώντας στοργή και καταφύγιο στον δρόμο. Αναζητά την αγάπη σε παρίες όπως οι άστεγοι και προσπαθεί να χτίσει μια ζωή χωρίς φόβους και προκαταλήψεις, αλλά δεν ξεχνά την μητέρα και την αδερφή του. Το ιδιαίτερο εξώφυλλο αποπνέει μια αίσθηση εγκατάλειψης συνοψίζοντας την υπόθεση του βιβλίου. Μια νεαρή φιγούρα περπατά δίπλα σε ένα ξέχειλο κάδο σκουπιδιών ενώ στο

βάθος διακρίνονται εγκαταλελειμμένα κτίρια. Έτσι το γκρίζο σκηνικό δέχεται την λάμψη της έναστρης νύχτας, προοιωνίζοντας το αισιόδοξο μήνυμα του τίτλου.

Ο Ντίνος αρχικά ντρέπεται για την οικονομική του ένδεια και δεν θέλει να γνωρίζουν οι φίλοι του, όπως η Ντόρη, την κατάστασή του. Αρκετά υπερήφανος δεν θέλει να εκμεταλλευτεί τη φιλία/βοήθειά τους. Ωριμάζει νωρίς εξαιτίας των δυσκολιών που έζησε (ενδοοικογενειακή βία) κι αναζητά κάπου να ανήκει. Αυτό θα βρει στην επίκτητη οικογένεια που θα αποκτήσει, στους φίλους που θα συναντήσει στον δρόμο και θα του προσφέρουν τη θαλπωρή που επιζητά. Θα τον βοηθήσουν να ανοίξει τους ορίζοντές του και θα αποτελέσουν το ψυχικό του αντίβαρο για να προχωρήσει μπροστά. Αλλά κι αυτός είναι δοτικός μαζί τους, γιατί με ανιδιοτέλεια προσφέρει ένα κομμάτι ψωμί σε ένα γεράκο ή δείχνει έμπρακτα την αλληλεγγύη του στην επίθεση που δέχονται οι μετανάστες γείτονές του. Πάντα «ολιγαρκής» αρκείται στα απαραίτητα και αναγνωρίζει την πραγματική αξία της ζωής.

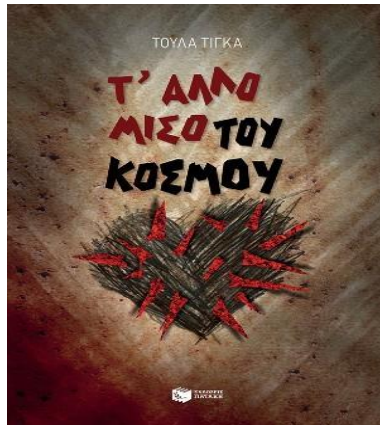
Η σχέση με τον πατέρα του είναι τεταμένη και σαφώς συγκρουσιακή κι αυτό πηγάζει από την εκ διαμέτρου αντίθετη στάση ζωής και προσωπικότητας. Η πατρική μορφή παρουσιάζεται απεχθής και βάνανυση να χειροδικεί και να φέρεται δεσποτικά. Διακατέχεται από ρατσιστικές απόψεις και αυταρχικές ιδέες. Έτσι, φαίνεται να υιοθετεί στερεοτυπικά γνώρισμα του ηγεμονικού ανδρισμού που υπερήφανα υπερασπίζεται. Οι συμβουλές προς το γιό του (να μην κλαίει) είναι απαρχαιωμένες αντιλήψεις περί ανδρισμού, ενώ επιμένει να μειώνει το γιο του για την καλλιτεχνική του κλίση (γράφει στίχους). Πολλές φορές, υπενθυμίζει την υπεροχή του ανδρικού φύλου στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας είτε μέσω σωματική βίας και δύναμης είτε μέσω των πόρων που τους εξασφαλίζει, θεωρώντας ότι γι' αυτό είναι άξιος σεβασμού. Ο Ντίνος αρχικά τον φοβάται, όμως προσπαθεί να παριστάνει τον γενναίο μπροστά του.

Τελικά, καταφέρνει να ανεξαρτητοποιηθεί και να αυτονομηθεί μακριά από το τοξικό περιβάλλον, όμως δεν παραμελεί την μητέρα και τη μικρή του αδερφή. Νιώθει την ευθύνη και το χρέος να υψώσει ανάστημα και να τις προστατεύσει αφού είναι αδύναμες λόγω ηλικίας και χαρακτήρα, αντίστοιχα. Τον πατέρα του επιλέγει να τον αποκλείσει από τη νέα του ζωή και να μην τον κρατά ενήμερο (π.χ. για τις συναυλίες του συγκροτήματος που συμμετέχει). Εξάλλου, τον αντιπαθεί και αδιαφορεί για την τύχη του, ενώ, αντίθετα, εκδηλώνει την αγάπη για τη μητέρα του με σφιχτές αγκαλιές και έχοντας την έγνοια της.

Το θέμα του έρωτα επανέρχεται και σε αυτό το βιβλίο. Ο ήρωας αναπτύσσει ερωτικά αισθήματα για την Ντόρη αλλά εκείνη δεν ανταποκρίνεται το ίδιο. Η αδερφική της στάση τον κάνει διστακτικό να εκδηλωθεί και να της εκμυστηρευθεί τα αισθήματά του.

Το τέλος δικαιώνει τις επιλογές του ήρωα, αφού παρά τις δυσχέρειες διαγωνίζεται στη Μαθηματική Ολυμπιάδα του σχολείου του εκπροσωπώντας τη χώρα στο εξωτερικό. Ίσως άτυπα, μέσω της επιτυχίας του, εκδικείται τον πατέρα του για όλα τα δεινά και τον τρόπο που βίωσε. Ακόμα, κι όταν εκείνος μεταμελημένος θα ζητήσει συγχώρεση, ο Ντίνος θα φανεί αμετανόητος. Αν και δεν φαίνεται να συμφιλιώνεται, η συγγραφέας αφήνει το ενδεχόμενο αυτό να συμβεί στο μέλλον.

III. Σύγκρουση με την κοινωνία

Εικόνα 5

Στον τελευταίο τύπο σύγκρουσης, ο χαρακτήρας αμφισβητεί τους κοινωνικούς κανόνες, τα στερεότυπα που του θέτει η κοινωνία και μάχεται εναντίον της. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το βιβλίο *Τ' άλλο μισό του κόσμου* (2018) της Τούλας Τίγκα. Οι κάτοικοι ενός μικρού χωριού περιθωριοποιούν τον έφηβο Θοδωρή, εξαιτίας της ομοφυλοφιλίας του. Έτσι, ο πρωταγωνιστής καλείται να αντιμετωπίσει την απόρριψη, τον ρατσισμό και την προκατάληψη. Η ζωή του αποκαλύπτεται μέσα από δύο ετεροδιηγητικούς αφηγητές, έναν συμμαθητή του και τη συνομήλική του Μαρίνα. Το λιτό εξώφυλλο (Εικόνα 5) φέρει στο κέντρο μια μολυβένια καρδιά με κόκκινα αγκάθια να ξεπηδούν από μέσα της.

Αν και η πλοκή εκτυλίσσεται στο σήμερα, η μικρή κοινωνία ενός παραθαλάσσιου χωριού εξακολουθεί να παραμένει βαθιά συντηρητική και να μην συγχωρεί εύκολα συμπεριφορές/στάσεις που αποκλίνουν των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων και στερεοτύπων. Συνολικά, η κοινωνία παραμένει ο μεγάλος αντίπαλος του ήρωα αφού κατακρίνει και απορρίπτει τον ομοερωτισμό του ως «αρρώστια», όπως έγινε και στο παρελθόν με έναν άλλον άνδρα, τον αδικοχαμένο Ανδρέα. Στην περίπτωση του Θοδωρή, καθοριστικό ρόλο παίζουν τα ομοφοβικά μέσα όπως η τηλεόραση που διαμορφώνει και επηρεάζει τις αντιλήψεις των ατόμων αναφορικά με την ετερότητα και τη διαχείρισή της.

Ο Θοδωρής από μικρός δείχνει να διαφέρει από τα συνομήλικα αγόρια και να μην συμφωνεί με το κυρίαρχο ανδρικό πρότυπο. Προτιμά την παρέα κοριτσιών νιώθοντας πιο άνετα μαζί τους από το να συμμετέχει σε αγορίστικα παιχνίδια όπως το ποδόσφαιρο. Έτσι, ανδρισμός του από νωρίς πλήττεται από τους συνομηλικούς του και η συναναστροφή του με το γυναικείο φύλο αυτόματα τον υποβιβάζει. Καθώς, μεγαλώνει δεν φαίνεται να έλκεται από το γυναικείο σώμα παρά από το ανδρικό. Συνεπώς, όσο κι αν συμπαθεί τη Μαρίνα και απολαμβάνει την παρέα της δεν την βλέπει ερωτικά παρά σαν «φιλαράκι». Χωρίς όμως να τολμά να της εκμυστηρευτεί τις ερωτικές του προτιμήσεις.

Οι σχέσεις με τους ενήλικες διακρίνονται σε εκείνους που τον κακοποιούν λεκτικά, σωματικά και ψυχικά και σε αυτούς που τον αγκαλιάζουν και τον (υπο)στηρίζουν. Συγκεκριμένα, στο πατρικό πρόσωπο συνοψίζονται όλες οι μισαλλόδοξες και ρατσιστικές

στάσεις, που προκαλούν την αποξένωση και αδυναμία επικοινωνίας με τον γιο του, η οποία κορυφώνεται με τη βαναυσότητα απέναντί του. Αλλά δεν μένει μόνο εκεί. Συναισθηματικά ανάπηρος και τοξικός, ο πατρικός χαρακτήρας αδιαφορεί πλήρως για την ύπαρξη του Θοδωρή και δεν τον προστατεύει ούτε από τα ρατσιστικά σχόλια των συγχωριανών ούτε από τις σεξουαλικές κακοποιήσεις που υφίσταται. Απεναντίας, αναπαράγει και ενστερνίζεται τις παρωχημένες έμφυλες πεποιθήσεις. Από το μένος και την οργή του δεν τον γλιτώνουν ούτε η αδύναμη μητέρα ούτε τα αδέλφια του που κρατούν απαξιωτική στάση. Η κακοποιητική συμπεριφορά της οικογένειας δεν αργεί να μεταφερθεί και σε άλλα περιβάλλοντα. Διάφοροι ενήλικοι άνδρες (θείος, τοπογράφος, δημοσιογράφος) θα ασελγήσουν αρχικά πάνω στο παιδικό κι έπειτα στο εφηβικό του σώμα. Από την άλλη, θα βρει την υποστήριξη και την αγάπη σε εξίσου στιγματισμένα πρόσωπα, όπως η Ραμόνα που αντιμετωπίζεται από το χωριό ως «τρελή» και ο Λαμπρινός, που ο γιος του ήταν επίσης ομοφυλόφιλος. Η πρώτη, όντας αυτόπτης μάρτυρας του βιασμού του από τον δημοσιογράφο, τον φιλοξενεί και τον φροντίζει, ενώ ο δεύτερος λειτουργεί ως υποκατάστατη πατρική μορφή που τον παρηγορεί και τον προστατεύει από την πατρική οργή.

Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους δοκιμάζονται και αλλάζουν καθώς κι αυτοί μεγαλώνουν. Μπορεί να τον έχουν εμπαίξει όταν ήταν μικρότεροι, γιατί τα παιδιά αντιγράφουν τους ενήλικους αναφορικά με τις έμφυλες συμπεριφορές, αλλά καθώς μεγαλώνουν ωριμάζουν. Έτσι, γίνονται πιο δεκτικοί απέναντί του συμπεριλαμβανοντάς τον στην παρέα τους. Την περιέργειά τους για τον σεξουαλικό του προσδιορισμό την καταπολεμούν δείχνοντας ενδιαφέρον για τη δική του οπτική των πραγμάτων.

Ο Θοδωρής μπορεί να βίωσε αλλεπάλληλες τραυματικές καταστάσεις (προσβολές, βιασμοί) και σε μεγάλο βαθμό διαχειρίζεται μόνος τις στεναχώριες του, αλλά σε πείσμα όλων βγαίνει νικητής. Θέτει πλέον τα όρια για την προσωπική του ζωή κι από αδύναμο και τρομαγμένο παιδί επιλέγει να ζει τη ζωή σύμφωνα με τις δικές του επιθυμίες. Ο δρόμος προς την ενηλικίωση δεν θα είναι εύκολος καθώς οφείλει πρώτα ο ίδιος να αποδεχτεί τον εαυτό του, να αναμετρηθεί με τους προσωπικούς του δαίμονες και να αφήσει πίσω του τα βαρίδια του παρελθόντος.

Συμπεράσματα

Με βάση τα παραπάνω αντιπροσωπευτικά παραδείγματα σύγχρονων εφηβικών μυθιστορημάτων, το ανδρικό φύλο παρουσιάστηκε μέσα από τις ποικίλες ανδρικές ταυτότητες και συμπεριφορές. Οι εφηβικοί ήρωες αποκαλύπτονται μέσα από τις περιπέτειες τους, τη σεξουαλικότητά τους, τις σχέσεις με φίλους/οικογένεια και προσφέρουν ανανεωτικές εκδοχές του (κοινωνικού) φύλου και των έμφυλων ρόλων. Έτσι, οι αναγνώστες βρίσκουν χαρακτήρες να ταυτιστούν και αντιλαμβάνονται πως δεν υπάρχει ένας ενιαίος κανόνας που καθορίζει τι ισχύει για το κάθε φύλο. Παράλληλα, τα εφηβικά μυθιστορήματα λειτουργούν θεραπευτικά, υπενθυμίζοντας στον αναγνώστη ότι δεν είναι μόνος και τον βοηθούν να διαχειριστεί παρόμοιες καταστάσεις.

Οι εφηβικοί χαρακτήρες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο, κάποιοι βιώνουν εσωτερικές συγκρούσεις (δηλαδή με την έμφυλη/ατομική τους ταυτότητα) και άλλοι συγκρούονται ανοιχτά με τους άλλους (πατέρα, αδερφός, κοινωνία). Όλοι, όμως,

εξελίσσονται στην πορεία και βγαίνουν δυνατοί μέσα από τις δοκιμασίες (περιθωριοποίηση, κοινωνικές παθογένειες/ανισότητες, ένδεια, ρατσισμός, κακοποίηση). Τα αρνητικά ανδρικά στερεότυπα εμφανίζονται συνήθως σε περιφερειακούς ενήλικους χαρακτήρες, όπως δεσποτικοί, βίαιοι πατέρες με «μάτσο», παραβατική (*Ο Άλλος*) και μισαλλόδοξη συμπεριφορά (*Φως σε μαύρο ουρανό, Τ' άλλο μισό του κόσμου*) που προσπαθούν να επιβληθούν στους γύρω τους. Αντίθετα, οι περισσότεροι θετικοί ήρωες παρουσιάζονται αντισυμβατικοί μέσα από νέες μορφές ανδρισμού, όπως το τρυφερό και ευαίσθητο αγόρι (*Στο πάρκο με τις νεραντζιές*) ή το ομοφυλόφιλο (*Τ' άλλο μισό του κόσμου*). Χαρακτηρίζονται από σεβασμό και αγάπη για το άλλο φύλο, αποδοχή της διαφορετικότητας (*Φωτιά*), αγνότητα (*Ο Άλλος*) και απορρίπτουν τις ρατσιστικές προκαταλήψεις (*Φως σε μαύρο ουρανό*). Επίσης, αρχικά όλοι τους έχουν δισταγμούς ή φόβους, όμως σταδιακά ωριμάζουν καθώς ανακαλύπτουν νέες πτυχές του εαυτού τους και κατ' αυτόν τον τρόπο καθίστανται αληθοφανείς. Ωστόσο, ορισμένοι, όπως ο Θωμάς και ο Φώτος, μπορεί να παρουσιάζουν στερεοτυπικές ανδρικές συμπεριφορές (π.χ. συναισθηματική απάθεια, εγωκεντρισμός, διεκδικητικότητα) επικαλύπτοντας έτσι τον θυμό τους και τον εσωτερικό τους πόνο ή εξαιτίας του κακού πατρικού προτύπου. Ακόμη όμως κι αυτοί αναγνωρίζουν τα λάθη τους και υιοθετούν εναλλακτικές συμπεριφορές. Ο μόνος που βρίσκεται στο κοινωνικό περιθώριο, χωρίς να είναι δική του ευθύνη, είναι ο Θοδωρής (*Τ' άλλο μισό του κόσμου*) εξαιτίας της διαφορετικότητάς του.

Όσον αφορά την ατομική τους ταυτότητα, οι έφηβοι ήρωες προσπαθούν να βρουν τη θέση τους στον κόσμο και να ανακαλύψουν ποιοι είναι. Αυτά που θεωρούσαν δεδομένα ανατρέπονται με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε μια ρευστή κατάσταση, κάτι ανάμεσα σε ενήλικα και παιδί. Ανακαλύπτουν ερεθίσματα μέσα από τη μουσική και τις καλλιτεχνικές τους αναζητήσεις (*Στο πάρκο με τις νεραντζιές, Φως σε μαύρο ουρανό*), απομονώνονται στον μικρόκοσμο του δωματίου τους, φαντάζονται τον εαυτό τους κατά την πολυπόθητη ενηλικίωση, κάνουν μεγαλεπήβολα σχέδια για το μέλλον που ανοίγεται μπροστά τους. Αυτά κάποιες φορές έρχονται σε σύγκρουση με τις αντικειμενικές συνθήκες που έχουν να αντιμετωπίσουν αλλά αυτό δεν τους σταματά να επιθυμούν το απόλυτο. Δεν ξέρουν ακριβώς ποιοι είναι αλλά αισιοδοξούν ότι θα το ανακαλύψουν στην πορεία.

Αναφορικά με τη φιλία και τους συνομηλίκους, συνήθως, οι διαπροσωπικές σχέσεις δεν είναι εύκολες. Κάποιοι αναγκάζονται σε απομόνωση ή δέχονται τις κοροϊδίες των συμμαθητών τους (όπως ο Έκτορας στο *Πάρκο με τις νεραντζιές*), τους άδικους χαρακτηρισμούς (όπως ο Θωμάς στη *Φωτιά*) ή τα ομοφοβικά σχόλια και ρατσιστικές επιθέσεις (όπως ο Θοδωρής στο *Τ' άλλο μισό του κόσμου*). Ο Θωμάς επιλέγει να διαχειριστεί την κατάσταση με ψυχραιμία και να συγκρουστεί με τους συμμαθητές του ενώ άλλοι, όπως ο Έκτορας, καταβάλλονται ψυχικά.

Οι σχέσεις με τους ενήλικες, ιδίως με τους γονείς είναι συνήθως τεταμένες και χαρακτηρίζονται από συγκρούσεις και προστριβές (*Φως σε μαύρο ουρανό, Τ' άλλο μισό του κόσμου*) ή αδιαφορία (*Ο Άλλος*). Οι πατρικοί χαρακτήρες παρουσιάζονται συχνά απωθητικοί, τοξικοί και παρεμβατικοί που δεν αφήνουν ελευθερίες στους ήρωες αλλά τους κακοποιούν λεκτικά και σωματικά και θέλουν αυτοί να έχουν τον τελευταίο λόγο. Έτσι, και οι σχέσεις με τους έφηβους γιους τους είναι δυσαρμονικές ή και δυσλειτουργικές. Σπανιότερα οι σχέσεις τους παρουσιάζονται αρμονικές και

χαρακτηρίζονται από αγάπη, σεβασμό και αλληλοκατανόηση (*Στο πάρκο με τις νεραντζιές, Φωτιά*).

Ο έρωτας είναι κοινό στοιχείο σε όλα τα βιβλία. Όλοι οι έφηβοι πρωταγωνιστές είναι ερωτευμένοι. Κάποιοι όπως ο Έκτορας πληγώνονται από την απόρριψη (*Στο πάρκο με τις νεραντζιές*) ενώ άλλοι ανακαλύπτουν την πρώτη τους σαρκική εμπειρία. Οι ερωτικές σχέσεις είναι συχνά συγκρουσιακές και εν γένει οι μυθιστορηματικοί έφηβοι προσπαθούν να διαχειριστούν τα πρωτόγνωρα συναισθήματα που τους γεννήθηκαν και μαθαίνουν τι σημαίνει να είναι κανείς ερωτευμένος. Ο έρωτας έχει μια σφοδρότητα και μια σαρωτική δύναμη στη ζωή τους που την μεταμορφώνει και την αλλάζει. Οι έφηβοι είναι αγόρια που χαρακτηρίζονται από συστολή. Δεν είναι διεκδικητικά προς το άλλο φύλο και δεν έχουν ιδιαίτερη αυτοπεποίθηση (εκτός από τον Φώτο του Άλλου). Προσπαθούν να κατανοήσουν τις κοπέλες, τις συμπεριφορές τους και ποιος είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος προσέγγισής τους. Εμφανίζεται, όμως, σε ένα βιβλίο και η ανάγκη αποδοχής του σεξουαλικού προσδιορισμού από τον ίδιο τον ήρωα (ο Θοδωρής του *Τ' άλλο μισό του κόσμου*).

Η πολιτική, η ιδεολογία και η θέαση της κοινωνίας είναι ο τελευταίος άξονας που μελετήθηκε. Η κοινωνία αντιμετωπίζει εχθρικά τον Θοδωρή λόγω της διαφορετικότητάς του στο *Τ' άλλο μισό του κόσμου*. Αλλά και οι έφηβοι ήρωες των βιβλίων δεν μένουν αμέτοχοι στα γεγονότα που ζουν μέσα στις διαφορετικές κοινωνικές δομές. Προβληματίζονται, παίρνουν θέση. Ο Θωμάς του *Φωτιά* κινητοποιείται ο ίδιος προκειμένου να βρει τους δολοφόνους της αδερφής του. Οι συμμαθητές του Θοδωρή (*Τ' άλλο μισό του κόσμου*) τάσσονται με το μέρος του και με το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση και ο Ντίνος του *Φως σε μαύρο ουρανό* αγωνίζεται για το συλλογικό καλό και την αλληλεγγύη. Φαίνεται ότι τα ιστορικοκοινωνικά γεγονότα στα οποία διαδραματίζεται η κάθε πλοκή δεν αφήνουν αδιάφορους τους πρωταγωνιστές. Οι συγγραφείς δημιουργούν σκεπτόμενους χαρακτήρες, που έχουν επαφή με την πραγματικότητα και ενδιαφέρονται για την τύχη της κοινωνίας και του κόσμου.

Συνοψίζοντας, οι συγγραφείς των παραπάνω εφηβικών μυθιστορημάτων καταφέρνουν να δημιουργήσουν αληθοφανείς ανδρικούς χαρακτήρες που ξεφεύγουν από τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά του φύλου τους. Ο διδακτισμός απουσιάζει και αφήνουν στους αναγνώστες την ελευθερία να αποφασίσουν για τις απαντήσεις που θα δώσουν στα ερωτήματα που τίθενται. Τα θέματα πάνω στα οποία στήθηκε η πλοκή έχουν ποικιλομορφία, αγγίζουν ζητήματα επίκαιρα που βιώνει ο έφηβος και η έφηβη και δεν φοβούνται να κατονομάσουν τις παθογένειες της σύγχρονης πραγματικότητας, ταυτόχρονα όμως γνωρίζοντάς τους τον κόσμο και καλλιεργώντας την ενσυναίσθησή τους.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

- Αργυρού, Ι. (2020). *Στο πάρκο με τις νεραντζιές*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Κοντολέων, Μ. (2022). *Ο Άλλος*. Αθήνα: Πατάκης.
Κουτσάκης, Π. (2022). *Φωτιά*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Πριοβόλου, Ε. (2020). *Φως σε μαύρο ουρανό*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Τίγκα, Τ. (2018). *Τ' άλλο μισό του κόσμου*. Αθήνα: Πατάκης.

Ελληνόγλωσση

- Ακριτόπουλος, Α. (2011). Μύηση και απελευθέρωση στο εφηβικό μυθιστόρημα: Ο Δομήνικος του Μάνου Κοντολέοντος. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 175-188). Αθήνα: Πατάκης.
- Αναγνωστόπουλος, Β.Δ. (1993). Νεανική Λογοτεχνία. *Διαδρομές*, 29.
Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από https://drive.google.com/file/d/15XhuEqRCM_gCVF6tAJ3fiHQJtJNkebCBR/view
- Αναγνωστοπούλου, Δ. (2011). Το αυτοβιογραφικό στοιχείο και η λειτουργία του στο εφηβικό μυθιστόρημα. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 39-49). Αθήνα: Πατάκης.
- Αργυρού, Ι. (2009). *Το σύγχρονο παιδικό και εφηβικό μυθιστόρημα*. Αθήνα: Βασιλόπουλος.
- Γαβριηλίδου, Σ. (2011). Περιθωριακοί χαρακτήρες στη σύγχρονη ελληνική Εφηβική Λογοτεχνία. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 291-316). Αθήνα: Πατάκης.
- Γκίβαλου, Α. (2011). Αναγκαίες διακρίσεις και θεωρητικές/ιστορικές αναζητήσεις της Εφηβικής Λογοτεχνίας. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 19-30). Αθήνα: Πατάκης.
- Ηρακλείδου, Μ. (2005). Η κοινωνική κατασκευή της ανδρικής ταυτότητας: Απόψεις εφήβων για τα αγόρια και τα κορίτσια στο πλαίσιο ετεροφυλοφιλικών σχέσεων. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Δ. Σακκά (Επιμ.), *Μεγαλώνοντας ως αγόρι: Διερεύνηση της ανάπτυξης της ανδρικής ταυτότητας στην εφηβική ηλικία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Καλογήρου, Τ. & Μαλαφάντης, Κ. (2013). Διαπλάθοντας αγόρια αναγνώστες: Η συμβολή της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους στην καλλιέργεια της φιλιανγνωσίας των αγοριών σχολικής ηλικίας. Στο Δ. Αναγνωστοπούλου, Γ. Σ. Παπαδάτος, & Γ. Παπαντωνάκης (Επιμ.), *Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους* (σσ. 348-358). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Κανατσούλη, Μ. (1996). Τρόποι ανάγνωσης της εφηβικής λογοτεχνίας. *Διαδρομές*, 43.
Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από <http://languageculturelab.ece.uth.gr/node/43>
- Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα: Νέες απόψεις για το φύλο στην Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κανατσούλη, Μ. (2011). Το σώμα ως τόπος ρεαλιστικός και συμβολικός στην Εφηβική Λογοτεχνία. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 258-270). Αθήνα: Πατάκης.
- Κανατσούλη, Μ. (2014). Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία για εφήβους: οδεύοντας σε μια αβέβαιη ενηλικίωση (;) Στο Κ. Δημάδης (Επιμ.), *Continuities, Discontinuities, Ruptures in the Greek World (1204-2014): Economy, Society, History, Literature:*

- 5th European Congress of Modern Greek Studies of the European Society of Modern Greek Studies, 2-5 October 2014: Πρακτικά (σσ.769-785). Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.
https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/kanatsouli_meni.pdf
- Κανατσούλη, Μ. (2020). Εφηβικό Μυθιστόρημα στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα: Από την κρίση ταυτότητας φύλου στην κρίση ταυτότητας. Στο Β. Σαμπατακάκης (Επιμ.), *The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204-2018: 6th European Congress of Modern Greek Studies of the European Society of Modern Greek Studies, 4-7 October 2018: Πρακτικά* (σσ. 525-535). Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.
<https://www.eens.org/wordpress/wp-content/uploads/2020/11/tomos2.pdf>
- Κιοσσές, Σ. (2013). Νεαροί ήρωες με αποκλίνουσα - παραβατική συμπεριφορά στη σύγχρονη λογοτεχνία για εφήβους: Από την αφήγηση στη μετάδοση της εμπειρίας. Στο Δ. Αναγνωστοπούλου, Γ. Σ. Παπαδάτος, & Γ. Παπαντωνάκης (Επιμ.), *Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους* (σσ. 302-310). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Κιοσσές, Σ. (2018). Λογοτεχνία για παιδιά και εφήβους: σύγχρονες θεωρητικές και διδακτικές προσεγγίσεις σε διεθνές επίπεδο. *Κείμενα*, 27. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από <https://journals.lib.uth.gr/index.php/keimena/article/view/641>
- Κοντολέων, Μ. (1996). Η λογοτεχνική ενσάρκωση της ηλικίας της αμφισβήτησης. *Διαδρομές*, 43. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από <http://languageculturelab.ece.uth.gr/node/43>
- Κοντολέων, Μ. (2011). Από το μυθιστόρημα εφηβείας σε εκείνα για νεαρούς ενήλικους αναγνώστες και τώρα στα cross-over. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 50-56). Αθήνα: Πατάκης.
- Κωτόπουλος, Τ. & Καρασαββίδου, Ε. (2011). Ομοφυλοφιλική ταυτότητα και Εφηβική Λογοτεχνία. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της* (σσ. 271-290). Αθήνα: Πατάκης.
- Κωτόπουλος, Τ. (2013). Περιθωριακός ήρωας ή περιθωριακή ηρωίδα; Οι συγγραφικές επιλογές στη σύγχρονη ελληνική εφηβική λογοτεχνία. Το παράδειγμα του ζοφερού κόσμου των ναρκωτικών. Στο Δ. Αναγνωστοπούλου, Γ. Σ. Παπαδάτος, & Γ. Παπαντωνάκης (Επιμ.), *Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους* (σσ. 274-287). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Οικονομίδου, Σ. (2013). Βία αγόρια: Τα αδιέξοδα του ηγεμονικού ανδρισμού σε σύγχρονα ελληνικά εφηβικά μυθιστορήματα. Στο Δ. Αναγνωστοπούλου, Γ. Σ. Παπαδάτος, & Γ. Παπαντωνάκης (Επιμ.), *Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους* (σσ. 288-301). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Παπαδάτος, Γ. (2014). *Το παιδικό βιβλίο στην εκπαίδευση και στην κοινωνία*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Πάτσιου, Β. (1996). Η σύγχρονη λογοτεχνία για νέους. *Διαδρομές*, 43. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από <http://languageculturelab.ece.uth.gr/node/43>

- Πολίτης, Δ. (2013). Έμφυλες αναπαραστάσεις και αναγνωστικές διαδικασίες στη σύγχρονη λογοτεχνία για εφήβους. Στο Δ. Αναγνωστοπούλου, Γ. Σ. Παπαδάτος, & Γ. Παπαντωνάκης (Επιμ.), *Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους* (σσ. 21-33). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Πολίτης, Δ. (2020). Όταν η μυθοπλασία αφηγείται και οι αναγνώστες βιώνουν την κρίση: Σύγχρονα Ελληνικά Μυθιστορήματα για Εφήβους. Στο Β. Σαμπατακάκης (Επιμ.), *The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204-2018: 6th European Congress of Modern Greek Studies of the European Society of Modern Greek Studies, 4-7 October 2018: Πρακτικά* (σσ. 455- 462). Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών. <https://www.eens.org/wordpress/wp-content/uploads/2020/11/tomos2.pdf>
- Τσιλιμένη, Τ. (2013). Έμφυλες αναπαραστάσεις σε “βραβευμένα” από τον Κύκλο του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου παιδικά βιβλία, για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας. Στο Δ. Αναγνωστοπούλου, Γ. Σ. Παπαδάτος, & Γ. Παπαντωνάκης (Επιμ.), *Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους* (σσ.108-118). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Χατζηδημητρίου-Παράσχου, Σ. (1996). Μυθιστόρημα εφηβείας: Παράδοση και νεότεριότητα. *Διαδρομές*, 43. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από <http://languageculturelab.ece.uth.gr/node/43>
- Χωρεάνθη, Ε. (1996). Η εφηβεία στα σύγχρονα νεανικά μυθιστορήματα. *Διαδρομές*, 43. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2024, από <http://languageculturelab.ece.uth.gr/node/43>

Μεταφρασμένη

- Balthazart, J. (2016). *Η βιολογία της ομοφυλοφιλίας* (Μτφρ. Λ. Καλοβύρνας). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Stephens, J. (2009). Γλωσσολογία και Υφολογία. Στον P. Hunt (Επιμ.), *Κατανοώντας τη λογοτεχνία για παιδιά*. (Μτφρ. Χ. Μητσοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ξενόγλωσση:

- Connell, R. (2015). Masculinities: The field of knowledge. *DQR Studies in Literature* 58, 39-51.
- Nilsen, A. & Donelson, K. (2009). *Literature for today's young adults*. United States of America: Pearson.